

Руслана Маньковська (Київ)

Деформаційні процеси в музейництві: західноукраїнські області в 1939–1950-х рр.

У статті досліджується широкий спектр ставлення комуністичного режиму до музеїв на західноукраїнських землях, які, після входження їх до УРСР, опинилися в жорстких лежцатах партійних органів та НКВС. Висвітлюються наслідки ідеологічного тиску на діяльність музейних працівників, вилучення цілого пласта культурної національної спадщини через знищення унікальних пам'яток музейної скарбниці.

Ключові слова: музейна справа, музеї, політичні репресії, національна спадщина, ідеологічний тиск.

Ruslana Mankovska

Deformation Process in Museum Activity: Western Ukrainian Regions in 1939-1950-ies

The article presents different attitudes of the Communist regime to the museums of L'viv, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Rivne territories and Volyn, Bukovyna and Trans Carpathians which on their inclusion into the Ukrainian Soviet Socialist Republic appeared within the hard grips of the Party bodies and under the sight of the NKVD. The fatal consequences of ideological pressure on the activities of museum workers, the seizure of the whole stratum of cultural national heritage through the destruction of unique monuments of the museum treasury are highlighted in the article. The tragic events in the western regions, the consequences of which have long been concealed from society, were manifested in the liquidation of private collections and the charitable support of museum institutions, the nationalization or destruction of museum collections and their contents integrity, the «redevelopment» of museum institutions or the elimination of many of them, the establishment of complete ideological control over museums.

Key words: museum activity, museums, political repressions, national heritage, ideological pressure.

Руслана Маньковская

Деформационные процессы в музейном деле: западноукраинские земли в 1939–1950-е гг.

В статье исследуется отношение коммунистического режима к музеям на западноукраинских землях, которые, после вхождения их в СССР, находились в жестких тисках партийных органов и НКВД. Освещаются последствия идеологического давления на деятельность музейных работников, извлечение пласта национального наследия через уничтожение уникальных музейных предметов.

Ключевые слова: музейное дело, музеи, политические репрессии, национальное наследие, идеологическое давление.

Період встановлення радянської влади на західноукраїнських землях характеризувався в музейній галузі процесом одержавлення музейних закладів, підпорядкування їх комуністичній ідеології та перетворення в політосвітні та пропагандистські центри. Деформація соціальної значимості музею як суспільного інституту перешкождала його розвитку, що стало передумовою розгортання репресій, переслідувань музейників, встановлення тотального політичного

контролю над музеями. Зазначимо, що дошкульних ударів зазнали всі галузі суспільства, влада встановлювала тотальний контроль над академічною наукою, освітніми установами, культурно-мистецькими закладами. Жорстоким засобом такого контролю стали масові репресії серед інтелектуальної частини суспільства. Не оминула ця злочинна практика і музейництво, де шкала політичних репресій збігається з хвилями арештів серед української інтелігенції.

В українській історіографії проблема взаємодії влади та інтелектуальної еліти в умовах тоталітарної системи досліджена у працях українських істориків В. Даниленка, О. Рубльова, Ю. Черченка, Ю. Шаповала, Г. Касьянова, В. Барана, Т. Марусик, М. Литвина, О. Луцького, П. Франка, І. Федущак, Б. Яроша, І. Біласа та ін. У зарубіжній літературі означеній проблемі присвячені, зокрема, дослідження Ю. Аксьонова, Є. Добренка, О. Зубкової, Б. Кравченка, Дж. Бьорца, В. Гана, К. Фармера, в яких аналізується наступ «сталінського соціалізму» на інтелігенцію та його наслідки в галузі культури.

Тема репресій серед музейників та нищення музейних колекцій у радянську добу частково розглядаються в роботах О. Рубльова, Т. Марусик, С. Білокозя, С. Кота, М. Петровського, О. Долинського, Т. Себтита ін. Музеям Західної України присвячені також публікації І. Давид, Ф. Рябчикової, А. Крутоус, О. Перелігіної, В. Бойка, Л. Коваль у випусках «Наукових записок Львівського історичного музею», М. Батога, О. Сидора, Д. Посацької у «Літописі Національного музею імені Андрея Шептицького у Львові», низка окремих розвідок в інших наукових та періодичних виданнях.

Репресивні заходи щодо так званих «класово ворожих елементів» зводились насамперед до ліквідації або депортації значної частини представників національно свідомих верств громадськості. На західноукраїнських землях наприкінці XIX та в перші десятиліття XX ст. у непростих соціально-політичних та економічних умовах, але у традиціях європейського суспільства, сформувався значний інтелектуальний потенціал, носієм якого була інтелігенція краю. Різкі зміни історичних реалій у вересні 1939 р., грубе впровадження ідеологічних догм тоталітарної системи викликали несприйняття «нових порядків» переважною більшістю населення Галичини. Протягом вересня 1939 р. – травня 1941 р. органами НКВС у західних областях УРСР було заарештовано 65 тис. осіб;

лише за січень – травень 1941 р. із 5 064 засуджених кожен десятий отримав вищу міру покарання – розстріл¹. Впродовж 1940–1941 рр. із західних областей України було вивезено близько 1% населення². Прискіпливу увагу тоталітарної системи першою відчула на собі інтелігенція.

Сталінський режим для встановлення тотального контролю над інтелігенцією запровадив жорстку політику ліквідації непокірних, намагався перетворити на слухняний засіб у реалізації своїх планів. Арешти, ув'язнення, депортації, фізичне знищення, цькування неблагонадійних, звільнення з роботи – це далеко не повний перелік засобів так званої радянської західних областей України. Під репресивні жорна потрапили всі професійні групи інтелігенції, серед них і музейники – високоосвічена, професійна, національно свідомою частина суспільства.

У планах керівних органів СРСР щодо форсованого насадження радянської влади на західноукраїнських землях Львову, як суспільно-політичному і культурному центру, приділялась особлива увага. Уже з перших днів просування Червоної армії землями Західної України, як згадує тодішній директор бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові В. Дорошенко, були по-варварськи розграбовані, знищені, спалені (і не тільки через «буржуазну ідеологію», а й просто – щоб армійські онучі висушити!) унікальні збірки пам'яток культури, книг, архівних документів. Зокрема, на Львівщині пропали цінні матеріали відомих музейних колекцій у Підгірцях, Медиці, Хирові, Прилбичах, Крехові, Перемишлі. У Львові понищено багато книгарень, художні галереї, бібліотеки і архіви відомих меценатів Потоцьких, Дідушицьких, Голуховських, Наукового товариства ім. Шевченка, прискіпливо вилучалась українська національна та релігійна література, навіть ноти українських композиторів на релігійні теми підлягали спаленню³. Під гаслом викорінення культурно-освітніх традицій припинено діяль-

¹ Литвин М. Р., Луцький О. І., Науменко К. Є. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. – С. 141.

² Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.) // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. ред.: заст. гол. В. М. Савчак). Кн. 1. – Львів: Видавництво «Астролябія» – Видавничий центр «Пам'ять», 2009. – С. 586.

³ Дорошенко В. Книжки на паливо... // Західня Україна під большевиками. IX. 1939–VI. 1941. Збірник за редакцією М. Рудницької. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. – Нью-Йорк, 1958. – С. 235–242.

ність більшості громадських організацій, зокрема «Просвіти» і «Союзу українок», молодіжних спортивних товариств «Сокіл» і «Луг», українських періодичних видань. Під виглядом «саморозпуску» ліквідовано Наукове товариство ім. Шевченка з «оригінальною» аргументацією: і без НТШ «для західних областей УРСР створені винятково сприятливі умови для всебічного розвитку і розквіту радянської науки і культури»⁴. Практично упродовж місяця були ліквідовані всі політичні партії та громадські об'єднання, закриті релігійні установи. Під пильним ідеологічним прицілом опинилися і музейні заклади.

Музейна справа у Львові та на Львівщині у різні історичні періоди функціонувала в умовах держав, у складі яких перебувала Галичина: Польщі (XIV–XVIII ст.), Австрії (1772–1918 рр.), Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.), знову Польщі (до вересня 1939 р.), СРСР (вересень 1939 р. – червень 1941 р.), нацистської Німеччини (червень 1941 р. – липень 1944 р.), СРСР (з липня 1944 р. і аж до розпаду комуністичної імперії у 1991 р.). Видатний український музеолог Іларіон Свенціцький у своїй книзі «Про музеї і музейництво» (перша україномовна наукова праця з питань музеології і українського музейництва) зазначив: «В Україні усе музейництво – витвір особових (тобто, особистих, приватних. – Авт.) старань та коштів, до яких у виключних випадках причинюється дечим держава. Галицька Україна довгі часи не користувалася ніякою – ні державною, ні національно-самоуправною незалежністю, тому в Галичині було стільки музеїв, скільки старинних монастирів та церковок, де зберігались цінні пам'ятки: книги, ікони, золоті та дорогоцінні предмети церковного вжитку, тканини тощо»⁵.

Важливо відзначити при цьому, що музейництво на західноукраїнських землях, попри їх колоніальну приналежність, розвивалось у

контексті європейських культурно-мистецьких тенденцій. Практика меценатства та приватних збірок набула поширення в Європі ще з XVIII ст., а на початку XX ст. відбувається формування музейних професійних структур. У Польщі засновуються Спілка музеїв, Краєзнавче товариство, згодом створено Музейну раду, збираються з'їзди, конференції представників музеїв⁶. Музейництво Галичини, яку колонізатори сприймали як невід'ємну частину метрополії, певною мірою підтримувалось державою та ініціативою заможних громадян, опираючись на організаційну, видавничу базу та ентузіазм знавців музейної справи. Так, у 1823 р. граф Ю. Оссолінський заснував у Львові Заклад ім. Оссолінських – «Оссолінеум», куди згодом увійшла бібліотека Павлівковських, 1870 р. відкрився Музей ім. Любомирських⁷, колекціонер В. Дзедушицький у 1893 р. започаткував створення Природничого музею⁸. Постали музеї Баворовських, єврейської та вірменської національних громад, музей шкільництва тощо.

Українське музейництво такої державної чи гуманітарної підтримки не мало. Однак українська інтелігенція наполегливо зберігала, колекціонувала, досліджувала свої історичні джерела. Серед перших українських збирачів у Галичині впродовж XIX ст. І. Свенціцький у названому вище дослідженні визначає: українського історика, архівіста, етнографа, члена-кореспондента Петербурзької академії наук Дениса Зубрицького (1774–1862), каноніка Перемишльської єпархії Української греко-католицької церкви, автора першої в Галичині «Граматики української мови» Івана Могильницького (1777–1831), історика і церковного діяча Михайла Гарасевича (1763–1836), першого кардинала-українця, Галицького митрополита Михайла Левицького (1774–1858), професора-українця Львівського університету, автора «Зведеного Галицько-руського літопису 1500–1777 рр.» Антонія Петрушевича (1821–1913)⁹. Сприяли появі нових музейних

⁴ Протокол надзвичайних зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові про саморозпуск // Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т.1. – К., 1995. – С. 79–84.

⁵ Свенціцький І. Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. – Львів: Діло, 1920. – С. 21.

⁶ Лоренц С. Музеї и коллекции Польши. 1945–1955 гг. – Варшава, 1956. – С. 37–42.

⁷ Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр. / Ф. Рябчикова // Волинський музейний вісник: музеї, дослідження та збереження пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель: наук. зб. – Луцьк, 2012. – Вип. 4. – С. 12–15.

⁸ Чорнобай Ю. Природничий музей як координатор регіональних досліджень // Музей XXI століття: актуальні проблеми сьогодення. – Львів, 2008. – С. 12–28.

⁹ Свенціцький І. Про музеї і музейництво... – С. 22–23.

осередків національно-культурницькі товариства, і серед них – славнозвісна «Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич, які, за визначенням Івана Франка, увійшли в українську історію як будителі національного відродження. У 1872 р. зусиллями української інтелігенції у Львові було відкрито Народний дім, національно-просвітницьку установу, і вже у 1870-х рр. тут почав формуватися історико-етнографічний музей, збірками якого заопікувався уже згадуваний історик А. Петрушевич. 1869 р. Українське культурно-освітнє товариство «Просвіта» також заснувало музей, який у 1913 р. увійшов до складу Національного музею у Львові. Фундатором Ставропільського музею у 1888 р. після відкриття Ставропільським інститутом виставки у Львові, де експонувалось 887 давньоруських пам'яток з навчальних закладів, церков і монастирів Галичини¹⁰, став професор Львівського університету І. Шараневич¹¹. Видатний історик М. Грушевський у 1895 р. при НТШ створив музей з археологічною та етнографічною колекціями, якими опікувались В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк. У 1912 р. М. Грушевський особисто спроектував експозицію кожного залу музею, а її художнє оформлення здійснив талановитий художник Михайло Бойчук (у 1937 р. разом з дружиною художницею Софією Налепинською-Бойчук був репресований і страчений у Києві). 1914 р. за підтримки НТШ для музею виділено 12 кімнату будинку Товариства¹².

Музейництво поступово входить у наукову і духовну аuru Львова. Так виникли Історичний музей м. Львова (1892 р.), Львівська міська галерея мистецтв (1907 р.), Національний музей ім. короля Яна III Собеського (1908 р.). Львівська громада на чолі із професором Ю. Захарієвичем та громадським діячем Ф. Зем'ялковським заснували Міський промисловий музей (1874 р.). У дуже непростих і все ж відносно ліберальних політичних умовах австро-угорського

правління митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький власними коштами та внесками українського громадянства у 1905 р. створив Церковний музей, який 1911 р. перейменований на Національний музей у Львові. Фундатор закладу відзначив: «Національним музеєм називаю кожне місце, де зберігаються які-небудь свідoctва національної культури»¹³.

Численні збірки пам'яток знаходились при церквах, у приватних колекціях, а в перші десятиліття ХХ ст. зусиллями меценатів та громадських товариств музейна мережа регіону значно розширилась. У 1927 р. з ініціативи членів «Кружка рідної школи» у Яворові розпочав діяльність історико-етнографічний музей «Яворівщина», за участю дослідника М. Фільця та художника О. Харкова у 1931 р. створено товариство «Яворівщина», у Сокалі за сприяння письменника Б. Чайковського та дослідника Гуцульщини В. Кобринського з 1930-х рр. діяв етнографічний музей «Сокальщина». До створення цих музеїв долучився знаний музеєзнавець І. Свенціцький. У Перемишлі в 1909 р. постав музей Товариства приятелів наук, цікаві і доступні для огляду та досліджень збірки пам'яток знаходились у приватних колекціях графа Лянцкоронського та Хирівської єзуїтської школи. У 1932 р. учасники Товариства створили музейне об'єднання «Стривігор», яке в 1936 р. відкрило для відвідувачів двері музею з археологічними, історико-етнографічними та мистецькими колекціями та книгозбірнею із стародруками і архівними документами¹⁴. Фундатором музею «Бойківщина» у Самборі став у 1927 р. лікар В. Кобільник, який, за його ж висловом, «любив музей, як найлюбішу дитину». На базі музею та за стараннями його засновника у 1928 р. було утворено культурно-просвітницьке товариство «Бойківщина». Помер благодійник і талановитий музейник у 1936 р. під час роботи над дев'ятим випуском часопису «Літопис Бойків-

¹⁰ Сидор О. Національний музей у Львові // Наш Львів. Альманах. Ч. I. – Львів, 2006. – С. 86 – 87.

¹¹ Киричук О. Ставропільський Інститут у збереженні і вивченні пам'яток матеріальної культури // Народознавчі зошити. – 1999. – № 6.

¹² Сілецька Л.В. Роль діячів науки і культури в заснуванні й розбудові музею наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Музеї України ХІХ – початку ХХ століть. Збірник наукових праць. – К., 2005. – С. 161–171.

¹³ Шептицький А. Вступне слово // Літопис Національного музею за 1934 р. – Львів, 2001. – С. 5.

¹⁴ Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни // Військово-науковий вісник. – 2013. – Вип. 19. – С. 146–148.

щини»¹⁵, його справу продовжили музейник І. Филипчак та юрист В. Чуркевич. До 1939 р. включно вийшло десять випусків часопису, де вміщено краєзнавчі розвідки з історії, природи, етнографії краю. Предмети побуту та народного мистецтва лемків зберігались з 1930 р. у музеї «Лемківщина» в Сяноку¹⁶, де в організації закладу брали участь художник Л. Гец, етнограф Ф. Ковковський та місцева вчителька І. Добрянська, в майбутньому – співробітник Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові і подруга видатної художниці Олени Кульчицької¹⁷. З 1929 р. діяв Природничий музей у Трускавці, у 1932 р. розпочав роботу Стрийський музей «Верховина», заснований Р. Домбчевським при підтримці колекціонера О. Сілецького, етнографа О. Бачинської, педагога Т. Залеського та юриста І. Максимчука¹⁸. Музейна мережа краю розвивалася здебільшого завдяки підтримці меценатів, ініціативі колекціонерів та національно-культурницьких товариств. Як бачимо, українське музейництво в Галичині навіть в умовах національної бездержавності було важливим фактором історичного пізнання, національного самоусвідомлення, освітнього та естетичного розвитку.

Музейники Галичини для вирішення професійних питань та з метою обміну досвідом започаткували музейні з'їзди: у 1931–1938 рр. шість форумів пройшли у Львові, Перемишлі та Коломиї, зокрема на перше зібрання у Львові з'їхалися

представники 25 музеїв України¹⁹. У 1935 р. прихильники музейної справи створили «Комітет українських обласних музеїв», який видавав та поширював «Бюлетень» та іншу літературу з музейництва та краєзнавства²⁰.

Зрозуміло, що такі глибокі традиції увійшли в непримиренну конфронтацію з ідеологією комуністичного режиму. Музейна політика радянської влади зводилась до підпорядкування музейних і приватних колекцій державі та націоналізації їх, закриття багатьох з них чи перейменування, перерозподілу та розпорошення збірок. Цікава деталь для дослідників: якщо у 1938 р. на західноукраїнських етнічних землях діяв 71 музейний заклад, то в офіційних апеляціях радянської влади за 1940 р. фігурують уже 125 музеїв. В інших подібних звітах наводиться кількість новостворених радянською владою музеїв – 26 закладів²¹. Комісари від культури не морочили собі голови, надсилаючи у вищі партійні інстанції все нові показники «про виконану роботу»: ділили музейні збірки на дві-три, вилучаючи при цьому «націоналістичні елементи», придумували нові назви для відомих музеїв – і таким чином, по суті, знищуючи музеї, у релятивній статистиці показували зростання їх кількості ледве чи не втричі. До початку Другої світової війни у Львові діяли 25 музеїв (дослідник С. В. Терський вказує на літо 1939 р. цифру 26 музейних закладів²²), 8 архівів, понад 60 бібліотек (зустрічається цифра 84²³), понад 70 приватних колекцій²⁴.

¹⁵ Свенціцький І. Пам'яті доктора Володимира Кобільняка. Основника Музею «Бойківщина» в Самборі // Літопис Національного музею за 1936 р. – Львів, 2001. – С. 53.

¹⁶ Надопта А. Культурно-освітня та наукова діяльність музею НТШ наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. // Музеї Львова: події, колекції, люди. Матеріали науково-практичної конференції. – Львів, 27–28 жовтня 2011 р. – Львів, 2012. – С. 25.

¹⁷ Кость Л., Семчишин-Гузнер О. Олена Кульчицька про долю свого творчого доробку // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2011. – № 8 (13). – С. 182–185.

¹⁸ Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр... – С. 12–20.

¹⁹ Іларіон Свенціцький: бібліограф. покаж. / Уклад. Л. Панів; наук. ред. та авт. передм. Л. Коць-Григорчук; редкол.: В. Кметь (голова) та ін. – 2-е вид. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 561–562.

²⁰ Петранівський, В. Л. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський; Заставний Ф. Д., ред. 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2008. – С. 24–25.

²¹ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. Реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). Монографія / Тамара Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 40.

²² Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни // Військово-науковий вісник. – 2013. – Вип. 19. – С. 146.

²³ Давид І. Більшовицька інквізиція в Галичині // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. II – III. – Львів, 1994. – С. 224.

²⁴ Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та м. Львова у XIX – першій третині XX ст. // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. VII. – Львів, 1998. – С. 7.

Постанова Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек» визначала музеї як складову державної політики, як інструмент ідеологічного впливу²⁵. Запроваджуючи пропагандистський підхід до музеїв, влада водночас змінювала музейну мережу, переформатовуючи діючі установи у «нові» державні музеї: у Львові – Державний обласний історичний музей, Державний обласний етнографічний музей, Державна обласна картинна галерея, Державний обласний музей мистецького промислу. При перейменуванні музеїв (поки що – перейменуванні, бо далі піде процес їх знищення) у Яворові, наприклад, музей отримав назву Державний міський етнографічний музей, у Сокалі – Державний міський краєзнавчий музей²⁶, у Дрогобичі – Державний обласний краєзнавчий музей «Дрогобиччина», у Перемишлі – Історико-етнографічний музей, у Самборі – Державний міський історико-етнографічний музей, у Стрию – Державний міський краєзнавчо-етнографічний музей. Усі – державні і водночас позбавлені своєї суті як акумулятиву національної історичної пам'яті.

Внаслідок такого «одержавлення» відбувалася руйнація цілісності музейних збірок, вони нерідко розкрадалися чи просто знищувалися. Цілком природно, що така радянська музейництво, як важливої галузі суспільного життя, викликала протест громадянства, зокрема відомих вчених, музейників. Серед них – багаторічний директор Національного музею професор І. Свенціцький. Так, він звернувся до облвиконкому з вимогою негайно передати до картинної галереї унікальну збірку художніх полотен з колишнього палацу австрійських намісників у Галичині Голуховських, де нова влада спішно створила будинок піонерів²⁷, залишивши колекцію напризволяще.

Уже наприкінці вересня 1939 р., тобто уже через тиждень після «возз'єднання», у Львові діяли тільки п'ять музейних закладів, між якими нашвидкуруч розподілили наявні музейні та

приватні колекції, при цьому новостворені музеї не були забезпечені відповідними приміщеннями, охороною та іншими атрибутами життєдіяльності музейного закладу. Було закрито унікальний заклад – Музей історично-воєнних пам'яток Наукового товариства ім. Шевченка: з причини, як стверджували езекутори, «націоналістичного змісту його збірки». Основною темою музею була історія українського війська, у формуванні колекції ще з кінця XIX ст. брали участь голова НТШ М. Грушевський, видатні його діячі І. Франко, О. Барвінський, бібліотекар Товариства О. Назарієв. Відділ воєнної історії у складі Культурно-історичного музею НТШ, який із 1927 р. очолював відомий вчений-археолог Я. Пастернак, був створений у 1936 р. Упорядкуванням матеріалів займався доктор Б. Гнатевич при підтримці товариства «Молода громада», в якому об'єдналися ветерани Української Галицької армії та армії УНР, а також видавництво «Червона калина», засноване провідними діячами Українського Січового стрілецтва. Відділ спершу розміщувався у двох кімнатах, його матеріали розповідали про історію Галичини австрійської доби, національно-визвольні змагання 1918–1920 рр., а з травня 1937 р. він діяв як окремий Музей історично-воєнних пам'яток НТШ. Для його розбудови було обрано музейну управу на чолі з професором І. Крип'якевичем та створено комісію для організації наукових досліджень, куратором у ній працював науковий секретар комісії з історії України НТШ О. Прицак, а управителем став історик І. Карпинець. Уже в травні 1938 р. експозиція музею займала шість кімнат у приміщенні Українського товариства допомоги інвалідам Першої світової війни, фонди музею нараховували 3 524 одиниць. Тут знаходились особисті речі С. Петлюри Є. Коновальця, А. Мельника, Р. Дашкевича та інших провідників національно-визвольного руху, відзнаки і військові реліквії Українських Січових стрільців та Української Галицької армії, художні полотна І. Труша, Ю. Перфецького,

²⁵ Культурне будівництво в Українській РСР [Текст] : збірник документів в 2 т. – К.: Політвидав УРСР, 1959–1961. Т. 1: Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917–1959 рр.: 1917 – червень 1941 рр. / під ред. О. І. Євсєєва. 1959. – С. 813–815.

²⁶ Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т.1. 1939–1953 / Упор. Т. Галайчак та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 94–97.

²⁷ Горбань І. Багатокультурність музейного ландшафту Львова та музейне життя у тоталітарній державі // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. Матеріали міжнар. конф. 8–10 жовтня 2006 р. в м. Чернівці. – Львів, 2008. – С. 90–96.

І. Іванця, П. Холодного²⁸. На утримання музею власні кошти жертвували відомі науковці О. Антонович, І. Крип'якевич, О. Прицак, В. Левицький, В. Трембіцький, а також низка українських товариств та організацій²⁹. Радянська влада, припинивши діяльність НТШ, ліквідувала і всі його музейні фонди. У доповідній записці члени спеціальної групи ЦК КП(б)У рекомендували: Музей українського війська закрити як націоналістичний. Тривалий час унікальна колекція вважалась знищеною, однак у 1995 р. співробітники Львівського історичного музею віднайшли у закритих за радянських часів фондах частину розтровоєної збірки: збережена 351 од.зб. становить лише десяту частину втраченого.

Львівський державний історичний музей, один із «новостворених» на базі Історичного музею Львова, був підпорядкований Народному комісаріатові освіти УРСР. До нього були передані процензуровані колекції музеїв НТШ, Національного музею імені короля Яна III Собеського, музейні збірки Ставропігійського товариства, князів Любомирських та інші, просіяні крізь ідеологічне решето, музейні фонди. Партійні функціонери, знявши з експозиційних вітрин справді неоціненні скарби музею, для огляду відкрили лише частину експозиції. Як «націоналістичний та антирадянський», був закритий цілий експозиційний поверх, де розміщувались матеріали Першої світової війни та періоду українських національно-визвольних змагань 1918–1920 рр.

Вирішуючи кадрові питання в музейній галузі, радянська влада на початках залучала до роботи представників місцевої інтелігенції, яких згодом піддавала репресіям. Серед них – видатний український історик, музейник, пам'яткоохоронець і меценат Олександр Чоловський без завзяття та ініціативності якого музейне життя Львова було б не таким насиченим. Отримавши ґрунтовну освіту в університетах Львова і Відня, він наполегливо розвивав архівну і музейну справу у Львові. У 1915 р. під час окупації Галичини російськими військами О. Чоловський у

числі 37 політичних заручників був депортований у Росію, до Львова повернувся у 1917 р. завдяки Міжнародному Червоному Хресту, довгим шляхом через Фінляндію і Швецію. Продовжуючи розбудовувати львівське музейництво, він очолив Товариство шанувальників Львова, а з 1926 р. став директором Національного музею імені короля Яна III Собеського, Історичного музею м. Львова, Львівської міської галереї мистецтв. Зі створенням «нового» Львівського державного історичного музею видатного подвижника музейної справи перевели на посаду консультанта³⁰.

В лютому 1940 р. у Львівському історичному музеї, за свідченням тодішнього директора К. Бадецького, із колишніх працівників музею залишилися лише один науковець та два технічних службовці. Штат музею, що нараховував 48 осіб, з них 26 наукових працівників, був оновлений повністю³¹. До Львова були скеровані бригади наркомату освіти УРСР із числа музейних працівників Києва, Харкова, Дніпропетровська з конкретним партійним завданням: запроваджувати у музейництві західних областей України принципи соціалістичного будівництва. Директором музею на перших порах призначили відомого львівського археолога Я. Пастернака, але незабаром цю посаду зайняв відряджений до Львова директор Дніпропетровського музею революції С. Лін'юв, який, окрім запопадливого виконання ідеологічних завдань у «перебудові» музейної справи на радянський лад, вирізнявся грубим, нестерпним і нешанобливим ставленням до співробітників та їхньої праці. У 1940 р. у складі такої ж бригади до Львова приїхав відомий у майбутньому історик Григорій Гербільський, якого з посади заступника директора з наукової роботи Дніпропетровського історичного музею призначили завідувачем відділу феодалізму. На відміну від деяких ортодоксальних колег, дослідник активно включився в науководослідну, експозиційну роботу, щиро зацікавився історією Львова, Галичини, а з початком

²⁸ Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи музею історично-воєнних пам'яток // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. V, ч. I. – Львів, 1996. – С. 33–46.

²⁹ Коваль Л. Історична довідка про фундаторів та жертвувателів музею історично-воєнних пам'яток НТШ у Львові // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. VI. – Ч. I. – С. 39–42.

³⁰ Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. VI. Ч. I. – Львів, 1997. – С. 6–13.

³¹ Крутоус А. Сторінки з минулого (1939 – 1990) Львівського історичного музею // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. IX. – Львів, 2000. – С. 4–5.

Другої світової війни виїхав на схід. Повернувся до Львова у 1946 р., проте його професійний, науковий підхід до справи не сподобався партійним функціонерам, музейника перевели на викладацьку роботу до Львівського університету ім. І. Франка³².

Після реорганізації «по-радянськи» музейних збірок один із найкращих музеїв Галичини, визнана у світі культурно-мистецька установа – Національний музей Львова був просто ліквідований і став відділом Львівської картинної галереї. У галерею були передані тільки твори живопису, графіки та скульптури, а значна частина музейних фондів, зокрема рукописні, архівні документи та книгозбірня, була розпорошена між «профільними» архівами та бібліотеками³³, безапеляційному вилученню підлягали «ідеологічно шкідливі» матеріали, які або потрапляли до спеціальних фондів, або безслідно зникали, їх доля досі не відома. Таке «реформування» означало, по суті, тотальне знищення Національного музею.

Створення музею тісно пов'язано з іменем видатної постаті в історії України – митрополита Андрея Шептицького, який розцінював українську культуру як важливий засіб консолідації нації, можливість продемонструвати світові високу життєву силу народу. Задля збереження пам'яток давньої спадщини, зокрема творів національного сакрального мистецтва, він зніщював створення Церковного музею (1905 р.), заснованого на колекціях Церковно-археологічного музею при митрополичій канцелярії³⁴. 11 липня 1911 р. нотаріальним актом Шептицький офіційно змінив назву фундації на «Національний музей у Львові», 29 серпня цю назву своїм рескриптом затвердило Галицьке намісництво. Того ж року Кураторія музею (до її складу входили історики, мистецтвознавці, літератори, юристи, економісти, церковні діячі) за

надані митрополитом кошти (34 080 доларів) придбала для закладу окрему віллу з садивою у центрі Львова, вул. Мохнацького, 42 (тепер вул. Драгоманова). 13 грудня 1913 р. відбулося «святочне відкриття збірок Національного музею для публічного ужитку»³⁵.

На урочистій церемонії в промові «З історії і проблем нашої штуки» (тобто: мистецтва. – авт.). Андрей Шептицький говорив «про значення національної культури у житті народу, про потребу музеїв у кожному цивілізованому суспільстві, про особливу функцію сакрального мистецтва і неповторність українського церковного малярства, будівництва, різьби тощо»³⁶. Завдання музею митрополит не обмежував лише колекціонуванням антикваріату, а вбачав у ньому важливу роль у системі національного виховання, у формуванні в суспільстві поваги до власної історії, до духовних надбань попередніх поколінь³⁷. У вересні 1935 р. з нагоди 30-річчя музею на садибі було встановлено пам'ятник його фундаторові роботи українського скульптора Сергія Литвиненка. У повоєнні роки радянська влада неодноразово намагалася знищити монумент, під час однієї з таких спроб І. Свенціцький заступив пам'ятник собою. Однак у ніч з 9 на 10 серпня 1947 р. скульптуру підступно розбили, а уламки вивезли за місто³⁸.

Створення національного музейного зібрання у Львові активно підтримала українська громадськість міста і краю. Видатний художник Іван Труш у публікації «Потреба українського музейництва» від імені інтелігенції Львова вітав створення музею «як джерела духовних і творчих сил». До музею увійшли збірки рукописів, стародруків, серед яких – єдина в Європі збірка друків кирилицею, рідкісні переклади Ф. Скорини, колекції старовинної зброї, золотарства, тканин, ікон, портретів, нумізматичних предметів.

³² Макаруч С. З професором Гриторієм Гербільським серед істориків Львівського університету. Спогад. 1951–1956 і 1973–1977 роки // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. XV. – Львів, 2012. – С. 284–309.

³³ Посацька Д. З історії фондів музею // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – 2001. – № 1. – С. 47–48.

³⁴ Парацій В. М. Музейницький зміст життя та діяльності митрополита Андрея Шептицького // Роль музеїв у культурному просторі України й світу. Зб. матеріалів Загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства. Вип. 11. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 120–122.

³⁵ Сидор О. Національний музей у Львові // Наш Львів. Альманах. Ч. I. – Львів, 2006. – С. 89.

³⁶ Там само. – С. 90.

³⁷ Шептицький А. Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю! – Львів, 2005.

³⁸ Дяків С. Львів музейний // Наш Львів. Альманах. Ч. I. 2007. – С. 574.

На базі музею було організовано Товариство наукових викладів імені Петра Могили, яке отримало статус своєрідного національного університету, завданням якого було поширення освіти серед широкого загалу, зокрема діяла програма лекторіїв за участю відомих митців. Музей набув просвітницьких функцій, став впливовим центром громадського і культурно-мистецького життя, що й визначило його роль в утвердженні української національної ідеї.

Висвітлюючи музейницьку діяльність Андрея Шептицького, слід відзначити його глибоке розуміння суті і змісту музейництва, яке у багатьох позиціях співзвучне сучасному. Цьому сприяло тісне спілкування митрополита з мистецькою інтелігенцією, дослідниками старовини, музеєзнавцями, яких він всіляко підтримував. Музеолог Іларіон Свенціцький під впливом музейницької концепції свого наставника розглядав музей як «скарбницю творчості людини у зв'язку зі всесвітом, коли людина, як його атом, одночасно бачить силу розуму людини над цією видимою безкінечністю»³⁹, підкреслюючи тим самим суспільно-виховну функцію музеїв.

Доля першого і довголітнього директора музею, видатного українського музеєзнавця, доктора філології, археолога, мистецтвознавця Іларіона Свенціцького (1876–1956) нерозривно пов'язана з історією цієї унікальної музейної і наукової фундації. Закінчивши математично-філософський факультет Львівського університету, він на запрошення доктора І. Шараневича впорядковував музей Ставропігійського інституту, захопився мистецтвознавством та культурною спадщиною, згодом слухав лекції у Петербурзькому університеті та в Археологічному інституті, працював у Народному домі у Львові під керівництвом вченого А. Петрушевича, який, власне, і порекомендував талановитого дослідника митрополиту Андрею для формування колекцій майбутнього музею.

Відомий вчений, людина зі стійким характером, І. Свенціцький попри всі історичні катаклізми залишався палким патріотом і громадянином. З початком Першої світової війни російська армія уже 3 вересня 1914 р. зайняла Львів, оку-

паційна влада встановила жорсткий режим щодо місцевого населення, були заборонені українські партії та громадські організації, преса. Як уже згадувалось, почалася депортація з Галичини відомих діячів освіти і культури, духовенства. 18 вересня був заарештований і вивезений спершу до Києва, а потім до Новгороду, Курська, Суздаля митрополит Андрей Шептицький. Уночі 30 червня 1915 р. з групою представників української інтелігенції вивезли до Києва й І. Свенціцького з сім'єю. Але, навіть перебуваючи під наглядом російських властей як заручник, він не перериває музейницької роботи. За сприянням відомого музеєзнавця Миколи Біляшівського, на той час директора Київського міського музею, І. Свенціцький працює в нього помічником, водночас невтомно збираючи колекцію і для поповнення фондів Національного музею у Львові.

До Львова І. Свенціцький повертається 28 лютого 1918 р. Під час польської окупації Східної Галичини за відмову присягати на вірність Польщі його звільнили з посади доцента Львівського університету, де він викладав перед війною. Вчений у 1921–1925 рр. читає лекції у Львівському таємному українському університеті, офіційно не зареєстрованому польською владою, деякі заняття відбувалися в приміщеннях музею⁴⁰. Музеолог постійно дбав про молоду зміну фахівців музейної справи і зокрема – про підготовку спеціалістів для заснованого ним в Національному музеї реставраційного центру. Наприклад, у 1927 р. він у непростих політичних та фінансових умовах знайшов можливість відправити талановиту художницю і реставратора Ярославу Музику на кілька місяців на вишкіл у реставраційні майстерні при музеях Києва та Москви.

Знаковою подією у мистецькому житті Львова стало започаткування І. Свенціцьким у 1934 р. часопису «Літопис Національного музею», до виходу якого з 1931 р. інформацію про діяльність установи систематично публікувала на своїх сторінках газета Українського католицького союзу «Мета»⁴¹. Музейницьке видання вміщувало не лише опис нових надходжень, подій, заходів та благодійної підтримки закладу, але й у кожному числі подавало глибоку фахову оцінку

³⁹ Свенціцький І. Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. – Львів: Діло, 1920. – С. 27.

⁴⁰ Лазечко П. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921–1925 рр.) // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. II – III. – Львів, 1994. – С. 209.

⁴¹ Різун І. Висвітлення діяльності Національного музею у Львові на сторінках газети «Мета» (1931–1939 рр.) // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – 2010. – № 7 (12). – С. 112–113.

виставок музею у Львові та закордоном з детальними характеристиками експозиційної побудови, історичної і мистецької цінності представлених предметів, аналізувало спонуки, які приводять відвідувачів до музею, друкувало відгуки місцевих та іноземних глядачів, листування з видатними діячами української культури тощо. У жовтні 1939 р. Національний музей, як зазначалося, перестав існувати як самостійна установа, І. Свенціцького перевели на посаду завідувача відділу Львівської картинної галереї. Учений і серед цих обставин робив усе, щоб зберегти колектив і музейні колекції.

З початком радянсько-німецької війни масовий терор НКВС на західноукраїнських землях набув особливого розмаху. В останні дні червня і в перші дні липня 1941 р. у тюрмах було знищено понад 20 тис. осіб, із них близько 5 тис. на Львівщині⁴². Жертвами енкаведистів стали насамперед представники інтелігенції, у тому числі немало музейників чи меценатів музейної справи. Так, у сумнозвісній львівській тюрмі по вулиці Лонцького був закатований Богдан Чайковський, син письменника і громадського діяча, близького товариша Івана Франка, одного із діячів ЗУНР Андрія Чайковського. За професією адвокат, Богдан Чайковський був відомим організатором національно-просвітницького руху, долучився, зокрема, до створення музею «Сокальщина» на Львівщині. Із вересня 1939 р. працював науковим співробітником Етнографічного музею АН УРСР. Його, серед інших жертв так званого «розвантаження тюрем», упізнали родичі, про що повідомлялось у львівській газеті «Українськiщоденні вісті» від 8 липня 1941 р.⁴³

Встановлення гітлерівського «нового порядку» теж розпочалось із розстрілів, знищення «расово неповноцінних елементів», наступу на українські патріотичні сили, зокрема на діячів і прихильників ОУН, примусового виселення на підневільні роботи до Німеччини. З приходом окупаційної влади музеї також опинилися під пильним контролем, а далі – зазнали явного і прихованого розграбування. За розпорядженням

Генерал-губернаторства від 23 червня 1942 р. були закриті для відвідування всі музеї дистрикту Галичина (так адміністративно були іменовані галицькі терени окупованих західноукраїнських земель), у тому числі 14 закладів у Львові (музей етнографії, картинна галерея, історичний музей, музей художнього промислу, музей стародавньої та давньої історії, природничий музей, музей українського мистецтва та ін.), музейні установи у Дрогобичі, Самборі, Стрию, Сокалі⁴⁴. Влада скрупульозно збирала інформацію про стан музеїв, провела огляд їх фондів, формуючи, зокрема, і списки про втрати музеїв у 1939–1941 рр., цікавилась збірками приватних колекцій, не гребуючи при цьому викраданням музейних цінностей для «потреб рейху».

Іларіон Свенціцький, усвідомлюючи необхідність збереження музейних колекцій, наражаючись на репресії і, по суті, ризикуючи життям, ініціював проведення наради музейників, щоб обговорити проблему охорони збірок від знищення та пограбування. Саме його титанічними зусиллями вдалось зберегти майже весь фонд Національного музею: навесні 1944 р., з наближенням лінії фронту до Львова та загрози вивезення унікальних музейних надбань до Німеччини, учений неймовірними зусиллями зумів перемістити основний фонд музею у підвали митрополичих палат та Домініканського костелу⁴⁵.

Інакше склалась ситуація у Львівському історичному музеї. Під час нацистської окупації музей формально був відкритий для огляду, хоч документів про його діяльність не збереглося. З музею, де його директорами (читай – і захисниками) у лихі часи окупації були Р. Менкицький (передчасно помер у серпні 1942 р.), до грудня 1942 р. – О. Тарнович, до вересня 1944 р. – професор В. Подляха, а відділ стародавньої та давньої історії Львова очолював з лютого 1942 р. Я. Пастернак (у квітні 1944 р. вчений, як і приблизно 30–50 тис. львів'ян, не чекаючи передбачуваних енкаведистських репресій, виїхав на Захід⁴⁶), високі сановники окупаційної влади

⁴² Федущак І. До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.) // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів, 2006. – № 7. – С. 137.

⁴³ Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941 р. – Львів – Нью-Йорк, 2002. – С. 164, 258.

⁴⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т.1. 1939–1953... – С. 161.

⁴⁵ Посацька Д. Національний музей у Львові під час німецької окупації (1941–1944): хроніка подій // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – 2008. – № 6. – С. 9–26.

⁴⁶ Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.)... – С. 591.

викрали значну кількість унікальних експонатів. Досі важливою проблемою Львівського історичного музею залишається розшук і повернення втрачених колекцій. У вересні 1944 р. комісія, яка оцінювала збитки музею під час нацистської окупації, визначила розмір втрат – у грошовому еквіваленті вони становили понад 9,3 млн крб, лише у філіалі-заповіднику «Підгорецький замок» збитки склали понад 2,2 млн. крб.⁴⁷ У 1945 р. повторний перелік втрат музею, за підрахунками співробітників, становив 7 047 од. зб., не враховуючи вивезених книг, у грошовому еквіваленті це склало 10 млн 154 тис. крб. Нацистські окупанти пограбували і вивезли збірки книг, колекції археології, зброї, меблів, виробів із золота, живописні полотна та ін. За свідченнями колишнього директора музею професора В. Подляха, із музею було вивезено 24 скрині із музейними предметами⁴⁸.

Нових обертів репресивної машини зазнало населення західних областей України з поверненням радянської влади у 1944 р. За неповними даними, впродовж 1944–1953 рр. різних форм політичних репресій зазнали понад 500 тис. осіб⁴⁹. Владні структури тоталітарної системи із ще більшою напористістю встановлювали жорсткий ідеологічний контроль за всіма сферами суспільного життя, в тому числі і за музейною галуззю. Зокрема, постановою обласного комітету КП(б)У від 4 грудня 1944 р. «Про реорганізацію Львівського історичного музею» запроваджувалась перевірка кадрів з тим, щоб звільнити працівників, які начебто «пролізли в музей, розбазарювали музейні фонди, дезорганізують роботу». Під ідеологічним тиском перебувала експозиція музею, відкрита для відвідування у серпні 1944 р., яку розкритикували за «відсутність чіткості в ідейній направленості в експозиції історії України», вимагалось «відмовитись від антинаукової теорії Грушевського», вказувалось на «засміченість фондів» та «засміченість кадрів». Наукові консультанти музею відомі вчені І. Крип'якевич, І. Свенціцький, Д. Похилевич були піддані критиці та звинуваченню

в українському буржуазному націоналізмі. Наслідком пильного партійного контролю стало звільнення 9 наукових працівників як таких, що «не заслуговують на політичну довіру», «очищення музейних фондів від ідеологічно ворожих видань», вилучення та знищення предметів, які «не мають музейної цінності». Із 40 тис. од. зб. фондів музею вилучено картини (1140 од. зб.), речі побуту (140 од. зб.), предмети релігійного вжитку (72 од. зб.), гобелени (63 од. зб.)⁵⁰ тощо. Замість них за великі кошти закуплялись твори про будови комунізму, історію робітничого класу, індустріалізацію краю і т. п.

За період з 1946 по 1951 рр. було прийнято 12 найбільш одіозних за своїм характером постанов з ідеологічних питань, де основне вістря атаки спрямовувалось на всі групи інтелігенції. Зокрема, після постанови ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. про журнали «Звезда» і «Ленинград» розпочалась кампанія проти «буржуазної культури». Реалізація зазначеного «курсу партії» увійшла в історію як «ждановщина», яка в Україні розгорнулася з другої пол. 1946 р. В атмосфері нищівної критики так званого «українського буржуазного націоналізму», пропагандистська преса рясніла звинуваченнями за «спроби літературних покидьків отруїти свідомість нашої молоді, завдати шкоди справі ідейного виховання радянського народу»⁵¹, закликала «працівників ідеологічного фронту України бути особливо пильними до проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». Публічному остракізму були піддані письменники, художники, композитори, режисери, історики, мовознавці, працівники музеїв, архівів та бібліотек.

У серпні 1946 р., в черговий раз перевіряючи львівські музеї, влада розкритикувала експозицію Історичного музею за її невідповідність марксистсько-ленінській періодизації історії України, в Етнографічному музеї не сподобалось «перенасичення старовиною», а унікальний проєкт про створення парку-музею відхилено цілком, оскільки він, мовляв, популяризує «стародавню хатку, церкву з Бойківщини, а не сучасне

⁴⁷ Крутоус А. Сторінки з минулого (1939–1990) Львівського історичного музею... – С. 7–8.

⁴⁸ Перелигіна О. Утрати фондів колекцій Львівського історичного музею у період німецько-фашистської окупації. Частина II // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. XI. – Львів, 2006. – С. 177–180.

⁴⁹ Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.)... – С. 591.

⁵⁰ Крутоус А. Сторінки з минулого (1939–1990) Львівського історичного музею... – С. 9–15.

⁵¹ Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т.1. 1939–1953... – С. 321.

життя»⁵². Ще одним ганебним методом нищення історичних цінностей був їх грабунок, про що свідчить, зокрема, лист письменника Я. Галана до уряду від 31 травня 1946 р., у якому він повідомляє про напад озброєних енкаведистів на один із львівських архівів і викрадення «неоціненної вартості фоліантів». Згодом працівник Львівського історичного музею знайшов серед сміття рештки спаленого пергаменту з хроніками XIV ст.⁵³. За наказом Комітету у справах мистецтв УРСР від 17 серпня 1947 р. у музеях та бібліотеках посилено контроль за фондами: не задля їх збереження, а для виявлення «політично шкідливої та контрреволюційної літератури».

Українське музейництво, затиснуте у жорсткі рамки комуністичного агітпропу та відвертої фальсифікації історії, наприкінці сорокових – на початку п'ятдесятих років постійно перебувало під пресом ідеологічних утисків та політичних репресій. В музеях України систематично відбувались кадрові чистки, вилучення з колекцій «ідеологічно шкідливих матеріалів, що не мають музейного значення», очищення фондів від «історичного мотлоху». Особливо жорсткими дії влади щодо музеїв проявились у західних областях України. У 1951 р. в статті «Що пропагують львівські музеї», опублікованій у газеті «Правда»⁵⁴, вказувалося, зокрема, що Львівський історичний музей забагато возвеличує князів, вельмож, султанів, козацьких полковників і єпископів, недостатньо висвітлює класову боротьбу та прагнення українського народу возз'єднатися з народом російським. Львівський державний музей українського мистецтва (колишній Національний) було звинувачено в тому, що він «не підносить досягнення радянського періоду», а у Львівській картинній галереї «відображені польські буржуазні

історичні концепції і принижується історична роль Росії»⁵⁵.

Музей українського мистецтва влада назвала осередком націоналістів і навіть ставилось питання про недоцільність нести витрати на його утримання. У закладі постійно проводились перевірки фондів та експозицій, вилучались твори «політично неблагодійних» авторів, детально вивчалися особові справи працівників музеїв, розпочалися арешти. У 1948 р. були заарештовані і відправлені у концтабори ГУЛАГу відома художниця, реставратор Ярослава Музика, науковий співробітник Віра Свенціцька (дочка директора музею І. Свенціцького)⁵⁶. Показово, що влада пропонувала авторитетному вченому за звільнення доньки підписати підготовлене органами КДБ так зване звернення української інтелігенції до воїнів УПА про їх капітуляцію. На що Іларіон Семенович мужньо відреагував: «Завинила, то хай спокутує», не піддавшись на цинічну провокацію⁵⁷. Репресій зазнали також дослідники історії українського мистецтва Микола Батіг та Євген Кравчук, завідувач відділу народного мистецтва Олена Бордун, завідувач музейної бібліотеки Степан Сампара⁵⁸. Багатьох працівників музею було звільнено з роботи.

Після листа управління у справах літератури та видавництва при виконкомі Львівської обласної ради № 191/с від 12 грудня 1949 р. постійними стали чистки надзвичайно багатой музейної збірки книг, а контрольно-вибіркові перевірки щораз призводили до «необхідності повторних докладних звірок», які знову закінчувались вилученням цінних історичних видань. Директор І. Свенціцький кілька разів звертався до Комітету у справах мистецтв при Раді міністрів УРСР з

⁵² *Лобай Д.* Непереможна Україна. Факти про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні / Д. Лобай. – Вінніпег: Видання Комітету українців Канади, 1950. – С. 48.

⁵³ *Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т.1. 1939–1953... С. 334–342.*

⁵⁴ *Одинець М.* Що пропагують львівські музеї // *Правда*. – 1951. – 13 вересня.

⁵⁵ *Культурне будівництво в Українській РСР [Текст]: збірник документів в 2 т. – К.: Політвидав УРСР, 1959–1961. Т. 2: Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду: червень 1941–1960 рр. / під ред. О. В. Килимника. 1961. – С. 213–230.*

⁵⁶ *Рінко О.* У пошуках страченого минулого. Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття. – Львів: Каменяр, 1996. – С. 167–169.

⁵⁷ *Кость-Григорчук Л.* Передмова // Іларіон Свенціцький: бібліограф. показ. / Уклад. Л. Панів; наук. ред. та авт. передм. Л. Коць-Григорчук; редкол.: В. Кметь (голова) та ін. – 2-е вид. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 6.

⁵⁸ *Франко П.* Репресоване духовенство УГКЦ. – Львів, 2008. – С. 236.

проханням зберегти унікальний книжковий науково-дослідний фонд музею, але «очищення книжкового фонду від ідеологічно-шкідливої літератури» продовжувалось. За підрахунками співробітників музею, впродовж 1941, 1947–1953 рр. із музейного фонду вилучено 3 630 книг, 7 502 тиражних видань, 138 томів архівних матеріалів, а також 193 од. зб. інших збережень (в т. ч. три військові шаблі, жовто-блакитний прапор, світлини Українських Січових стрільців, листівки)⁵⁹.

Навесні 1949 р. спеціальна комісія ЦК КП(б)У перевіряла роботу львівських музеїв і дійшла висновку, що «внаслідок недбалості в підборі кадрів наукових співробітників до деяких музеїв м. Львова проникли ворожі елементи, зокрема, колектив Музею українського мистецтва цілковито складається з місцевого населення, вихованців середніх і вищих навчальних закладів довоєнної Польщі й, природно, не опанувавши уповні принципів науково-дослідної роботи радянських музеїв». Партійної критики зазнали путівник музейних фондів, «просякнутий націоналізмом і низькопоклонством перед культурою і мистецтвом буржуазного Заходу», науково-експозиційна робота, яка «не відповідає вимогам боротьби з безродним космополітизмом». Іларіона Свенціцького звинувачували, крім інших «гріхів», у тому, що він із 2436 творів радянських художників, переданих до музею Комітетом у справах мистецтв при Раді Міністрів України, помістив до експозиції лише 124, тобто 5%, мотивуючи свої дії тим, що подібне «збагачення» було «лише кількісне, а не якісне»⁶⁰. Комісія порушила питання про заміну керівництва музею: директора і його заступника, досвідченого музейника М. Драгана. У грудні 1949 р. М. Драгана звільнили з посади, у вересні 1951 р. на IX пленумі Спілки радянських художників України його звинувачували в тому, що він «чимало потрудився, щоб відірвати західноукраїнське мистецтво від українського радянського

мистецтва і віддати його під цілковитий вплив реакційного формалістичного мистецтва буржуазного Заходу». 5 березня 1952 р. після кількох операцій в лікарні М. Драган помер⁶¹. Постає питання про українського мистецтва ще потребує окремого ґрунтовного дослідження: масштабність і новаторство його наукового доробку складає вагому частку українсько-гомузезнавства.

У травні 1950 р. заступником директора Національного музею був призначений далекий від музейної роботи художник і чиновник В. Любчик, який запопадливо виконував завдання із виявлення «націоналістичних» та «формалістичних» творів мистецтва і подальшого їх знищення. Злочинні дії проти музейних пам'яток набрали свого апогею у 1951–1952 рр. Спершу в музеї створили так званий «спецфонд», до якого занесли «націоналістичні» твори: портрети Січових стрільців, діячів церкви, роботи митців, засуджених як «буржуазних націоналістів». Матеріали комісії управління культури Львівського облвиконкому, яка в 1988 р. займалась справою знищення у 1952 р. мистецьких творів Музею українського мистецтва, засвідчують: у списках спецфонду, датованих 19 березня 1952 р., значилось 804 експонати, в тому числі твори живопису – 317, скульптури – 29, графіки – 406. Всього у травні 1952 р. ці списки включали 2115 музейних предметів⁶². Серед них – полотна роботи видатних українських художників О. Новаківського, М. Сосенка, Ф. Красицького, П. Холодного, М. Бойчука, І. Труша, С. Гординського, О. Кульчицької, М. Глуценка, Г. Нарбута та ін. Спочатку їх планували вивезти до Києва, але на заваді стояв І. Свенціцький, однак, за свідченням заступника директора музею В. Любчика, матеріали спецфонду, куди увійшли твори живопису (317 од. зб.), скульптури (29 од. зб.), графіки (400 од. зб.), все-таки були відправлені до Києва в липні 1951 р.⁶³ До експозиційних залів вони не потрапили: більшість з них було розграбовано або знищено.

⁵⁹ *Посацька Д.* Втрачене: 1941, 1947–1953 роки // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – 2010. – № 7 (12). – С. 95–97.

⁶⁰ *Рубльов О. С., Черченко Ю. А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 232–234.

⁶¹ *Бадяк В.* В опалі режиму // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. № 2 (7). – С. 37.

⁶² *Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т. 2. 1953–1966 / упоряд. Т. Галайчак та ін. / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 297–302.*

⁶³ *Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953... – С. 674, 867–868.*

Іларіона Свенціцького звільнили з посади директора музею і перевели на роботу до Інституту суспільних наук АН УРСР. У характеристиці керівництва Львівського філіалу АН УРСР на професора І. Свенціцького від лютого 1952 р. зазначалось, що він, як директор Музею українського мистецтва, «допустив засмічення фондів музейної бібліотеки націоналістичною літературою», з якої в серпні 1951 р. було вилучено близько 2500 книг, а І. Свенціцький «виявляв явну протидію такому вилученню»⁶⁴. Однак і після свого звільнення вчений продовжував стежити за музейним життям Львова та інших культурно-мистецьких центрів західних областей України. У грудні 1954 р., виступаючи на засіданні вченої ради інституту, науковець з боєм і обуренням говорив про долю музеїв в Україні: музей в Острозі було «знищено і пропито», у Львівському державному музеї українського мистецтва стан збереження цінностей залишався жалюгідним, і таке ставлення до національної спадщини було характерним для усіх музейних закладів⁶⁵. Постійні цькування влади, переживання за долю музеїв і зокрема – колекцій Національного музею трагічно відбилися на стані здоров'я І. Свенціцького. 18 вересня 1956 р. видатний подвижник українського музейництва пішов із життя.

На початку серпня 1952 р. за розпорядженням Львівського обкому партії культурні цінності Національного музею двома вантажівками за три рейси перевезли до приміщень Львівської бібліотеки АН УРСР «для знищення націоналістичних антирадянських експонатів». Раніше сюди ж звезли 4,5 тис. історичних книг та дві скрині музейної зброї. Свідки тих подій підкреслювали, що «крематорій для мистецтва» димівся у центрі міста кілька днів і ночей. За словами тодішнього виконуючого обов'язки заступника директора бібліотеки О. Куща, все, що могло горіти, було спалено (для цього виділили дві кімнати з печами), а скульптуру потовчено молотами та вивезено за межі міста, частина творів мистецтва була розкрадена, розпродана, розійшлася по спекулятивних приватних збірках⁶⁶.

Викриттю ганебного злочину проти української культури сприяв інцидент, коли у грудні 1955 р. з Лондона до музею звернувся український художник В. Перебийніс з проханням про повернення свого творчого доробку (перед початком Другої світової війни він проводив персональну виставку своїх творів, які були застраховані французькою фірмою на 34 770 франків золотом). Пошуки колекції художника (а вона на той час уже була знищена) привели до судових справ щодо винуватців злочину. При перевірці у 1956 р. із майже двох тисяч вилучених музейних експонатів виявлено вцілілими лише 99 пам'яток, але більшість художніх творів та цінних матеріалів бібліотечного та архівного фондів пропали, мабуть, назавжди⁶⁷.

Упродовж 1950-х рр. планомірна політика щодо розформування та люстрації музейних фондів не припинялась. У 1955 р. за вказівкою Міністерства внутрішніх справ УРСР до державних архівів із Львівського музею українського мистецтва та Рівненського обласного краєзнавчого музею підлягали передачі матеріали, які, за визначенням чиновників, не мали стосунку до наукової роботи музеїв. Так, із львівського музею передано до філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові 500 кілограмів, як зазначалося в накладних квитанціях, історичних документів, згодом до Інституту ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР надійшло 904 автографи. У травні 1955 р. з музеїв вилучено 630 книг за формулюванням «із дублетного фонду непрофільного характеру» для Львівського державного університету ім. І. Франка, у 1956 р. до музею І. Франка передано ще 219 примірників книг⁶⁸. У листі Міністерства культури УРСР до Львівського обкому КПУ від 3 лютого 1956 р. під грифом «секретно» повідомлялось про виявлення у фондах Львівського історичного музею матеріалів, які не мають музейного значення і підлягають вилученню, а також про створення при музеї спецфонду, що «дало б можливість не тільки ізолювати цю частину матеріалів від загальних відкритих фондів,

⁶⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т. 2. 1953–1966... – С. 111.

⁶⁵ Вандали в музеї // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 83.

⁶⁶ *Батіг М.* Білі сторінки в історії Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 25.

⁶⁷ *Посацька Д.* Втрачене: 1953–1956 роки // Літопис Національного музею у Львові. 2011. № 8(13). С. 66–67.

⁶⁸ *Посацька Д.* Втрачене: 1953–1956 роки... С. 68–69.

але і ввести певний режим щодо їх користування у відповідності з встановленими МВС СРСР законоположеннями»⁶⁹.

Після широкого громадського резонансу щодо знищення музейних цінностей у червні 1957 р. заарештували головного виконавця злочинних рішень В. Любчика. При обшуку у його помешканні були знайдені художні твори та рідкісні друковані видання в кількості 195 найменувань. На суді він визнав себе винним лише у халатності, тому що вчасно не повернув речі до музею. Військовий трибунал виніс вирок: за статтею 54 Кримінального кодексу УРСР злочинець отримав 10 років виправних таборів із позбавленням прав та конфіскацією майна. Але покарання він не відбув, його перевели на викладацьку роботу в Інститут прикладного та декоративного мистецтва. Верховний суд УРСР 27 вересня 1957 р., розглядаючи повторно цю кримінальну справу, визнав «не встановленим намір т. Любчика присвоїти взяті ним літературу і експонати музею», тому він повинен нести відповідальність не за привласнення, а лише за несвоєчасне їх повернення до музею⁷⁰. Про знищення сотень унікальних музейних цінностей мова не йшла взагалі. Так влада вивела від покарання слухняного виконавця її злочинних наказів. Без наслідків завершилося і звернення у 1956 р. львівського художника Р. Турина, який просив повернути до фондів музею близько 200 творів самобутнього народного митця Никифора Дровняка з Криничі на Лемківщині, які у 1954 р. були передані в спецфонд Львівської бібліотеки разом із 1 469 творами мистецтва та 3 083 примірниками книг⁷¹. Акти вандалізму, нищення збірок Національного музею та фальшиві судові процеси свідчили про ставлення комуністичного режиму до української історії та культури.

Ще одним нищівним заходом влади стало рішення, прийняте в лютому 1953 року: перемістити з Львівського музею українського мистец-

тва десять тисяч ікон, скульптур та інших творів сакрального мистецтва до непристосованого для зберігання музейних предметів недіючого Вірменського собору. Йшлося про створення ще одного «спецфонду», щоб згодом унікальну колекцію знищити⁷². Запобігаючи повторенню трагічних подій 1952 р., наукові співробітники Я. Нановський, І. Катрушенко, М. Батіг, М. Пигель по суті врятували колекцію. Вона була належним чином облікована, пронумерована і згодом за топографічною картотекою розташована на стелажах. Їм вдалося, зокрема, зберегти пам'ятку новітнього релігійного малярства – іконостас каплиці Греко-католицької духовної академії у Львові роботи «ворога народу» П. Холодного. Всі інші твори видатного майстра – пейзажі, портрети, жанрові композиції, графіку – було спалено ще в 1952 р.⁷³. А хранителькою цього унікального фонду стала Віра Іларіонівна Свенціцька: після повернення із сибірської каторги вона до кінця своїх днів досліджувала, берегла від злих намірів влади ці духовні скарби народу.

Тільки в незалежній Україні, з весни 1994 р., у музеї розпочалась копітка праця з переміщення збірки давньоукраїнського мистецтва із сирих мурів до нового музейного фондосховища відновленого Національного музею. На сьогодні Національний музей імені Андрея Шептицького – один з найбільших музеїв України, в ньому зберігається понад сто тис. пам'яток. Однак і досі відчутні злочинний вандалізм та непоправні руйнування 1940–50-х рр., які суттєво змінили структуру унікальної музейної колекції. Позначились на музейній збірці перерозподіл музейних предметів між суміжними закладами, неповернення експонатів з численних виставок у радянські часи, постійні «ідеологічні чистки», перелік втрат яких сягає 1 729 предметів образотворчого мистецтва, понад 4 000 книг бібліотечного фонду, 138 томів і тек рукописного та на правах рукопису матеріалів⁷⁴.

⁶⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т. 2. 1953–1966... – С. 157–158.

⁷⁰ Там само. – С. 503–506.

⁷¹ *Посацька Д.* Втрачене: 1953–1956 роки // Літопис Національного музею у Львові. – 2011. – № 8(13). – С. 72–73.

⁷² Вандали в музеї // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 85.

⁷³ *Откович В.* Про збереження унікальної збірки давньоукраїнського мистецтва // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 1 (6). – С. 57–58.

⁷⁴ Батіг М. Білі сторінки в історії Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 10.

Усвідомлюючи глибокий вплив національного надбання на світогляд і свідомість суспільства, радянський політичний режим на Західній Україні всілякими засобами намагався викоринити історичну пам'ять українців. Із музейних фондів вилучались цілі пласти самобутньої української спадщини, ліквідації підлягали не лише унікальні пам'ятки національної культури, але й нівелювався професіоналізм у музейній галузі.

Політичні репресії знищили велику когорту фахових працівників, науковців. Частина з них, люди відомі і ті, чий імена ще відкриє нам історія, наперекір тоталітарній, репресивній, командно-адміністративній системі, нерідко ризикуючи життям, докладали чимало зусиль, таланту і мужності, щоб розвивати музейну галузь, зберегти історико-культурне надбання українського народу і передати його поколінням грядущим.

(Закінчення в наступному номері).

References

- Badiak V. V opalirezhyumu // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi. 2000. № 2 (7). S. 35–38.
- Batih M. Bilistorinky v istorii Natsional'noho muzeiu u L'vovi // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi. 2000. № 2 (7). S. 5–28.
- Bojko V., Koval' L. Stanovlennia ta osnovni vikhy muzeiu istorychno-voiennykh pam'iatok // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. V, ch. I. L'viv, 1996. S. 33–46.
- Vandaly v muzei // Zhovten'. – 1989. – №4.
- Davyd I. Bil'shovyts'ka inkvizytsiia v Halychyni // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. II – III. – L'viv, 1994. – S. 224
- Doroshenko V. Knyzhky. napalyvo... // Zakhidnia Ukraina pid bol'shevykamy. IKh. 1939-VI. 1941. Zbirnyk za redaktsiieiu M. Rudnyts'koi. Naukove tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi. – N'iu-Jork, 1958 – S. 235–242.
- Diakiv S. L'viv muzejnyj // Nash L'viv. Al'manakh. Ch. I. 2007. S. 569–581.
- Ilarion Svientsits'kyj: bibliohraf. pokazh. / Uklad. L. Paniv; nauk. red. taavt. peredm. L. Kots'-Hryhorchuk; redkol.: V. Kmet' (holova) tain. – 2-e vyd. – L'viv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2008. – 678 s.
- Kyrychuk O. Stavropihijs'kyj Instytut u zberezheni i vyvchenni pam'iatok material'noi kul'tury // Narodoznavchi zoshyty. – 1999. – № 6.
- Koval' L. Istorychna dovidka pro fundatoriv ta zher-tvuvateliv muzeiu istorychno-voiennykh pam'iatok NTSh u L'vovi // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. VI. Ch. I. – S. 36–47.
- Kost'-Hryhorchuk L. Peredmova // Ilarion Svientsits'kyj: bibliohraf. pokazh. / Uklad. L. Paniv; nauk. red. taavt. peredm. L. Kots'-Hryhorchuk; redkol.: V. Kmet' (holova) tain. – 2-e vyd. – L'viv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2008. – 678 s.
- Krutous A. Do pytannia formuvannia okremykh muzejnykh zbirk Ukrainyta m. L'vova u XIX – pershij tretyni XX st. // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. VII. – L'viv, 1998. – S.7.
- Krutous A. L'vivs'ki muzei i Oleksandr Cholo- v's'kyj // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. VI. Ch. I. L'viv, 1997. S. 6–13.
- Krutous A. Storinky z mynuloho (1939–1990) L'v-ivs'koho istorychnoho muzeiu // Naukovi zapysky L'vivs'koh oistorychnoho muzeiu. Vyp. IKh. – L'viv, 2000. – S. 4–5.
- Kul'turne budivnytstvo v Ukrain'skij RSR [Tekst] : zbirnyk dokumentiv v 2 t. K.: Polityvdav URSS, 1959–1961. T. 1: Najvazhlyvishi rishennia komunistychnoi partii i radians'koho uriadu 1917–1959 rr.: 1917 – cherven' 1941 rr. / pid red. O. I. Yevsieieva. 1959. 884 s.
- Kul'turne budivnytstvo v Ukrain'skij RSR [Tekst]: zbirnyk dokumentiv v 2 t. K.: Polityvdav URSS, 1959–1961. T. 2: Najvazhlyvishi rishennia komunistychnoi partii i radians'koho uriadu: cherven' 1941–1960 rr. / pid red. O. V. Kylymnyka. 1961. 664 s.
- Kul'turne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli [Tekst]: dokumenty i materialy. T.1. 1939–1953 / Upor. T. Halajchaktain. / NAN Ukrainy, In-t ukrainoznav. im. I. Kryp'ia-kevycha. K.: Naukova dumka, 1995. 747 s.
- Kul'turne zhyttia v Ukraini. Zakhidnizemli [Tekst]: dokumenty i materialy. T. 2. 1953–1966 / upo-riiad. T. Halajchaktain. / NAN Ukrainy, In-t ukrainoz- nav. im. I. Kryp'iakevycha. K.: Naukova dumka, 1996. 919 s.
- Lazechko P. Z istorii stvorennia ta diial'nosti Ukrain'skoho taiemnoho universytetu u L'vovi (1921–1925 rr.) // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. II – III. – L'viv, 1994. – S. 205–217.
- Lytvyn M. R., Luts'kyj O. I., Naumenko K. Ye. 1939. Zakhidni zemli Ukrainy / M. R. Lytvyn, O. I. Luts'kyj, K. Ye. Naumenko. – L'viv: Instytut ukrainoznavstvaim. I. Kryp'iakevycha Natsional'noi akademii nauk Ukrainy, 1999. – S. 141.
- Lobaj D. Neperemozhna Ukraina. Fakty pro bo-rot'bu Moskvy z ukrains'kym natsionalizmom na kul'tur- nomu fronti po Druhij svitovij vijni / D. Lobaj. Vinnipeh: Vydannia Komitetu ukrainsiv Kanady, 1950. 239 s.
- Lorents S. Muzey y kolektsy y Pol'shy. 1945–1955 hh. Varshava, 1956. S. 37–42.

- Luts'kyj O. Pryborkannia intelihentsii (1939–1953 rr.) // Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. L'vivs'ka oblast' / (hol. red. V. M. Lytvyn, zast. hol.: S. A. Kokin, O. P. Reient, V. A. Smolij, obl. red.: zast. hol. V. M. Savchak). Kn. 1. – L'viv: Vydavnytstvo «Astroliabii» – Vydavnychij tsentr «Pam'iat'», 2009. – S. 581–596.
- Makarchuk S. Z profesorom Hrytoriieim Herbil's'kym sered istorykiv L'vivs'koho universytetu. Spohad. 1951 – 1956 i 1973–1977 roky // Naukovizapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. KhV. – L'viv, 2012. – S. 284 – 309.
- Marusyk T. Zakhidnoukrains'ka humanitarna intelihentsiia. Realii zhyttia ta diial'nosti (40–50-ti rr. XX st.). Monohrafiia / Tamara Marusyk. Chernivtsi: Ruta, 2002. 464 s.
- Nadopta A. Kul'turno-osvitnia ta naukova diial'nist' muzeiu NTShnaprykintsi XIX – 30-kh rr. XX st. // Muzei L'vova: podii, kolektsii, liudy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii. L'viv, 27–28 zhovtnia 2011 r. L'viv, 2012. S. 21–29.
- Odynets' M. Scho propahuiut' l'vivs'ki muzei // Pravda. 1951. 13 veresnia.
- Paratsij V. M. Muzejnyts'kyj zmist zhyttia ta diial'nosti mytropolyta Andreia Sheptyts'koho // Rol' muzeiv u kul'turnomu prostori Ukrainy j svitu. Zbirnyk materialiv Zahal'noukrains'koi naukovoi konferentsii z problem muzeieznavstva, prysviachenoj 160-richchju zasnuvannia Dnipropetrovs'koho istorychnoho muzeiuim. D. I. Yavornys'koho. Vyp. 11. Dnipropetrovs'k, 2009. S. 118–127.
- Perelyhina O. Utraty fondov y khkolektsij L'vivs'koho istorychnoho muzeiu u period nimets'ko-fashysts'koi okupatsii. Chastyna II // Naukovi zapysky L'vivs'koho istorychnoho muzeiu. Vyp. KhI. L'viv, 2006. S. 177–180.
- Petranivs'kyj, V. L. Turystychno kraieznavstvo: navch. posib. / V. L. Petranivs'kyj, M. J. Rutyns'kyj; Zastavnyj F. D., red. 2-he vyd., vypr. – K.: Znannia, 2008. – 575 s.
- Posats'ka D. Vtrachene: 1941, 1947–1953 roky // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi imeni Andreia Sheptyts'koho. 2010. № 7 (12). S. 90–102.
- Posats'ka D. Vtrachene: 1953–1956 roky // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi. 2011. № 8(13). S. 64–76.
- Posats'ka D. Z istorii fondovykh zbirk muzeiu // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi imeni Andreia Sheptyts'koho. – 2001. – № 1. – S. 47–54.
- Posats'ka D. Natsional'nyj muzej u L'vovi pid chasn imets'koi okupatsii (1941–1944): khronika podij // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi imeni Andreia Sheptyts'koho. 2008. № 6. S. 9–26.
- Protokol nadzvychajnykh zboriv Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u L'vovi pro samorozpusk // Kul'turne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T.1. – K., 1995. – S. 79 – 84.
- Rizun I. Vysvitlennia diial'nosti Natsional'noho muzeiu u L'vovi na storinkakh hazety «Meta» (1931–1939 rr.) // Litopys Natsional'noho muzeiu u L'vovi imeni Andreia Sheptyts'koho. – 2010. – № 7 (12). – S. 112–113.
- Ripko O. U poshukakh strachenoho mynuloho. Retrospektyvamystets'koi kul'tury L'vova XX stolittia. L'viv: Kameniar, 1996. S. 141–215.
- Romaniv O., Feduschak I. Zakhidnoukrains'ka trahediia 1941 r. / Naukove tovarystvo im. Shevchenka; Fundatsiia Ukrains'koho Vil'noho Universytetu v SSHa. – L'viv – N'iu-Jork, 2002. – 429 s.
- Rubl'ov O. S., Cherchenko Yu. A. Stalinschyna j dolia zakhidnoukrains'koi intelihentsii (20–50-ti roky XX st.) / O. S. Rubl'ov, Yu. A. Cherchenko. K.: Naukovadumka, 1994. 350 s.
- Riabchykova F. Muzejnytstvo na zakhidnoukrains'kykh etnichnykh zemliakh u 1939–1941 rr. / F. Riabchykova // Volyns'kyj muzejnyj visnyk: muzei, doslidzhennia ta zberezhenia pam'iatok kul'turnoi spadschyny zakhidnoukrains'kykh etnichnykh zemel': nauk. zb. Luts'k, 2012. Vyp. 4. S. 12–20.
- Svietsits'kyj I. Pam'iaty doktora Volodymyra Kobil'niaka. Osnovnyka Muzeiu «Bojkivschna» v Sambori // Litopys Natsional'noho muzeiu za 1936 r. – L'viv, 2001. – S. 53.
- Svietsits'kyj I. Promuzei i muzejnytstvo: Narysy i zamitky. L'viv: Dilo, 1920. 80 s.
- Sydor O. Natsional'nyjmuzej u L'vovi // Nash L'viv. Al'manakh. Ch. I. – L'viv, 2006. – S. 83–96.
- Silets'ka L.V. Rol'diiachiv nauky i kul'tury v zasnuvanni j rozbudovi muzeiu naukovoho tovarystva im. Shevchenka u L'vovi // Muzei Ukrainy XIX – pochatku XX stolit'. Zbirnyk naukovykh prats'. – K., 2005. – S. 161–171.
- Ters'kyj S. V. Reformuvannia muzeiv Halychyny na pochatku Druhoi svitovoi vijny // Vijs'kovo-naukovyj visnyk. – 2013. – Vyp. 19. – S. 144–155.
- Feduschak I. Do 65-i richnytsi komunistychnoho zlochynu (cherven' 1941 r.) // Ukrains'kyj vyzvol'nyj rukh. Naukovyj zbirnyk. – L'viv, 2006. – № 7. – S. 137.
- Franko P. Represovane dukhovenstvo UHKTs. – L'viv, 2008. – S. 236.
- Chornobaj Yu. Pryrodnychij muzej iak koordynator rehional'nykh doslidzhen' // Muzej XIX stolittia: aktual'ni problemy s'ohodennia. – L'viv, 2008. – S. 12–28.
- Sheptyts'kyj A. Vstupne slovo // Litopys Natsional'noho muzeiuza 1934 r. – L'viv, 2001. – S. 3–6.
- Sheptyts'kyj A. Nekhochemo chuzhoi kul'tury, khochemo zhyty svoieiu! L'viv, 2005.